

การพัฒนาชุมชนสร้างสรรค์กับการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมชุมชน ชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน Creative Community Development and the Management of Karen Ethnic Cultural Protection Areas for Enhancing Quality of Life and Community Economic Development

วรวิทย์ นพแก้ว¹, ไพศาล เครือแสง² และ สาวิตรี สอาดเทียน³
Worawit Noppakaew¹, Phisarn Khruasang² and Sawitree Saardthian³

Received: 15 December 2025; Revised: 03 May 2026; Accepted: 03 May 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาและวิเคราะห์ศักยภาพการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น 2) พัฒนาศักยภาพชุมชนและสร้างต้นแบบการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม และ 3) พัฒนาองค์ความรู้ชุมชนสร้างสรรค์ต้นแบบ พร้อมข้อเสนอเชิงนโยบายและแผนปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 32 คน คัดเลือกแบบเจาะจงและขยายด้วยเทคนิคลูกโซ่ เครื่องมือการวิจัยประกอบด้วยการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และเวทีปฏิบัติการร่วมกับชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น มีศักยภาพในการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมบนฐานภูมินิเวศวัฒนธรรม โดยใช้จารีต ความเชื่อ และกติกาชุมชนเป็นกลไกกำกับการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุล การพัฒนาศักยภาพชุมชนก่อให้เกิดต้นแบบชุมชนสร้างสรรค์ใน 3 มิติ ได้แก่ การจัดการมรดกวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจฐานราก ซึ่งบูรณาการมิติทางวัฒนธรรม นิเวศ และเศรษฐกิจเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ การสังเคราะห์องค์ความรู้ทำให้เกิดรูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเชิงนิเวศวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงคน-ป่า-เศรษฐกิจอย่างสมดุล พร้อมข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ได้แก่ การพัฒนากฎหมายรองรับพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม การจัดตั้งกองทุนสนับสนุน และ

^{1 2 3} คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์; Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Sawan Rajabhat University
Corresponding Author, E-mail: worawit.noppakaew@gmail.com

การบูรณาการเข้าสู่แผนพัฒนาท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ชุมชนสร้างสรรค์; พื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม; เศรษฐกิจฐานราก

Abstract

This research aimed to (1) examine and analyze the management potential of cultural protection areas of the Karen ethnic community in Ban Phu Muen; (2) develop community capacity and establish a creative model for managing cultural protection areas to enhance the grassroots economy through participatory processes; and (3) generate a prototype body of knowledge on creative communities, along with policy recommendations and participatory action plans. This study employed a qualitative research design using a Participatory Action Research (PAR) approach. Key informants consisted of 32 participants, selected through purposive sampling and expanded via snowball sampling techniques. Research instruments included document analysis, in-depth interviews, focus group discussions, participant observation, and participatory workshops with community stakeholders. Data were analyzed using content analysis and critical discourse analysis.

The findings revealed that the Karen community in Ban Phu Muen possesses strong potential for managing cultural protection areas based on an eco-cultural system, where traditions, beliefs, and community norms function as mechanisms for regulating resource use in a balanced manner. Community capacity development led to the establishment of a creative community model encompassing three dimensions: cultural heritage management, natural resource management, and quality of life and grassroots economic development, all of which are systematically integrated across cultural, ecological, and economic domains. Furthermore, the synthesis of knowledge resulted in an eco-cultural governance model for managing cultural protection areas that harmoniously links people, forests, and the local economy. Policy recommendations include the development of legal frameworks supporting cultural protection areas, the establishment of financial support funds, and the integration of such areas into local development plans to strengthen economic, social, and quality-of-life sustainability within the community.

Keywords: Creative Community; Cultural Protection Area; Grassroots Economy

บทนำ

ตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่คุ้มครองของประเทศไทย ถูกกำกับภายใต้กรอบคิดแบบรัฐรวมศูนย์ที่ตั้งอยู่บนวาทกรรมป่าไร้คน ซึ่งมองธรรมชาติในฐานะทรัพยากรของรัฐที่ต้องได้รับการควบคุมและอนุรักษ์แยกขาดจากมนุษย์ แนวคิดดังกล่าวได้กลายเป็นฐานสำคัญของนโยบาย กฎหมาย และกลไกเชิงสถาบันด้านป่าไม้ ส่งผลให้ชุมชนชาติพันธุ์ ซึ่งมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและการจัดการทรัพยากรบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน ถูกทำให้กลายเป็นผู้บุกรุกหรือปัญหาการอนุรักษ์ มากกว่าจะได้รับการยอมรับในฐานะผู้มีบทบาทในการดูแลรักษาระบบนิเวศ ทำให้การจัดการทรัพยากรถูกแยกออกจากประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน และวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ (Bryant, 1998; Vandergeest & Peluso, 1995) ในมุมมองรัฐศาสตร์เชิงวิพากษ์ การจัดการทรัพยากรจึงไม่ใช่กระบวนการทางเทคนิคที่เป็นกลาง หากแต่เป็นสนามของอำนาจเป็นพื้นที่ของการต่อสู้เชิงโครงสร้าง ระหว่างระเบียบความรู้ที่รัฐใช้ ทั้งนโยบาย กฎหมาย และความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ เป็นเครื่องมือในการนิยามความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติ และกำหนดว่าใครมีสิทธิในการใช้หรือจัดการทรัพยากร การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ การลากเส้นเขตแดน และการบังคับใช้กฎหมาย ล้วนเป็นกลไกในการผลิตระเบียบพื้นที่ ที่ทำให้รัฐสามารถอ้างสิทธิ์เหนือทรัพยากรและควบคุมประชากรในนามของผลประโยชน์สาธารณะ ขณะเดียวกัน ความรู้จารีต วัฒนธรรม และกติกาชุมชน กลับถูกทำให้เป็นความรู้ชายขอบ และถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบาย ทำให้ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ ถูกลดสถานะจากผู้มีความชอบธรรมในการจัดการพื้นที่ มาเป็นผู้ถูกกำกับควบคุม หรือแม้กระทั่งทำให้กลายเป็นปัญหา (Scott, 1998)

ภายใต้ระเบียบพื้นที่ดังกล่าว กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่กับป่าและทรัพยากรมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ถูกจัดวางสถานะใหม่ผ่านกระบวนการ ทำให้เป็นอื่นและการลดทอนความชอบธรรมของความรู้ชุมชน ความรู้เชิงวิทยาศาสตร์กระแสหลักถูกยกให้เป็นฐานความจริงสากลสำหรับการกำหนดนโยบาย ขณะที่ความรู้เชิงจารีต พิธีกรรม ความเชื่อ และกติกาการจัดการทรัพยากรของชุมชนชาติพันธุ์ ถูกมองว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ลำหลัง หรือเป็นอุปสรรคต่อการอนุรักษ์ ส่งผลให้ชุมชนถูกกีดกันออกจากกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายอย่างเป็นระบบ (Escobar, 1995; Goldman, 2001) กรณีวิถีการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนกะเหรี่ยง สะท้อนการเมืองของความรู้ดังกล่าวอย่างชัดเจน ภายใต้กรอบการจัดการทรัพยากรของรัฐ ไร่หมุนเวียนมักถูกนิยามว่าเป็นการทำลายป่า เป็นการใช้อย่างไม่มีประสิทธิภาพ หรือเป็นภัยต่อความมั่นคงของระบบนิเวศ อย่างไรก็ตาม ในมุมมองนิเวศวิทยาการเมือง ไร่หมุนเวียนคือ ระบบการจัดการทรัพยากรแบบชุมชนที่มีตรรกะการพักฟื้นดิน การกระจายความเสี่ยงด้านอาหาร การควบคุม

การใช้ทรัพยากรผ่านกติกาทางสังคม และการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในระยะยาว ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น จึงมิใช่ความขัดแย้งระหว่างการอนุรักษ์ กับการทำลาย หากแต่เป็นความขัดแย้งระหว่างสองระเบียบความรู้และสองรูปแบบอำนาจ ที่แข่งขันกันนิยามความจริงของธรรมชาติ (Ostrom, 1990; Forsyth, 2003)

ภายใต้บริบทดังกล่าว วาทกรรมการอนุรักษ์จึงมิได้เป็นกลาง หากทำหน้าที่เป็นเทคโนโลยีทางอำนาจที่ทำให้การควบคุมทรัพยากรของรัฐดูชอบธรรม ไม่เพียงทำให้การจำกัดสิทธิของชุมชนดูสมเหตุสมผล หากยังทำให้ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เช่น การอพยพ การดำเนินคดี หรือการทำให้วิถีชีวิตผิดกฎหมาย ถูกทำให้เป็นเรื่องปกติในนามของการปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวม (Peluso & Watts, 2001; Foucault, 1991) ซึ่งส่งผลทำให้การจัดการทรัพยากรในประเทศไทย มักนำไปสู่กระบวนการลดทอนอำนาจของชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวิถีชีวิตวัฒนธรรมผูกพันกับป่า และทรัพยากรมาอย่างยาวนาน ท่ามกลางข้อจำกัดเชิงโครงสร้างดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่สำคัญเกิดขึ้นจากคณะรัฐมนตรี มีมติวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2553 ว่าด้วยแนวนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง ซึ่งสะท้อนการยอมรับสิทธิทางวัฒนธรรม และการดำรงอยู่ของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์อย่างเป็นทางการ และนำไปสู่แนวคิดพื้นที่คุ้มครองทางวัฒนธรรม ในฐานะกลไกที่พยายามเชื่อมโยงการอนุรักษ์ทรัพยากร กับการคุ้มครองวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชุมชน เพื่อเป็นการคุ้มครองพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน พื้นที่ทางจิตวิญญาณ และพื้นที่วัฒนธรรม และเปิดพื้นที่สู่การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกับรัฐ อย่างไรก็ตามแม้มติดังกล่าวจะเป็นจุดเปลี่ยนเชิงหลักการ แต่ในทางปฏิบัติยังเผชิญข้อจำกัดสำคัญ ได้แก่ ความไม่สอดคล้องกันระหว่างกฎหมายป่าไม้กับสิทธิทางวัฒนธรรม การทำงานของหน่วยงานรัฐที่แยกส่วน และการถ่ายโอนอำนาจสู่ชุมชนที่ยังไม่ชัดเจน ส่งผลให้การรับรองเชิงนโยบาย ยังไม่สามารถแปรเป็นอำนาจจัดการในทางปฏิบัติได้อย่างแท้จริง มติดังกล่าวจึงสะท้อนการรับรองเชิงสัญลักษณ์มากกว่าการถ่ายโอนอำนาจการจัดการอย่างแท้จริง เนื่องจากโครงสร้างกฎหมายป่าไม้และระบบราชการ ยังคงยึดโยงกับแนวคิดการควบคุมจากส่วนกลาง ทำให้ชุมชนยังขาดอำนาจตัดสินใจเชิงปฏิบัติ (Vandergeest, 2003)

ชุมชนกะเหรี่ยงโผล่บ้านภูเหม็น (พุม่วง) ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี เป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนพลวัตดังกล่าวอย่างชัดเจน เป็นชุมชนที่มีภูมินิเวศวัฒนธรรมเข้มแข็ง ทั้งในด้านพิธีกรรม ความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณกับธรรมชาติ และระบบการจัดการทรัพยากร เช่น ไร่หมุนเวียน ป่าชุมชน และการจัดการลุ่มน้ำ ผ่านความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษ ซึ่งทำหน้าที่เป็นกติกาทางสังคมในการกำกับการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุล (วรวิทย์ นพแก้ว และคณะ, 2563) และที่สำคัญชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ได้รับการสถาปนาประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครองทางวัฒนธรรม เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2563 ภายใต้ความร่วมมือของหลายภาคส่วน ทั้งชุมชน หน่วยงานรัฐ ภาควิชาการ เครือข่ายชาติพันธุ์ และองค์กรพัฒนาเอกชน โดยตั้งอยู่บนหลักการบริหารจัดการร่วมกัน 3 มิติหลัก ได้แก่ (1) การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม (2) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานนิเวศวัฒนธรรม และ (3) การพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือเศรษฐกิจชุมชน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบ้านภูเหม็นจะ

ได้รับการประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครองทางวัฒนธรรมแล้ว แต่ยังคงเผชิญข้อจำกัดด้านการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะการขาดกลไกบูรณาการระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ทำให้พื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม ยังเสี่ยงที่จะเป็นเพียงสถานะเชิงสัญลักษณ์ มากกว่าการเป็นฐานการจัดการทรัพยากร และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน จากการทบทวนวรรณกรรมจะเห็นได้ว่า งานศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวกับพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม มักเน้นการอธิบายเชิงนโยบายหรือกฎหมาย ขณะที่ยังมีช่องว่างสำคัญในประเด็นว่า ชุมชนสามารถพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่ของตนเองอย่างไร ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมและการใช้ทุนทางวัฒนธรรมอย่างสร้างสรรค์ ภายใต้บริบทนี้ แนวคิดชุมชนสร้างสรรค์ จึงมีนัยสำคัญในฐานะเครื่องมือในการเชื่อมโยงวัฒนธรรม ทรัพยากรและเศรษฐกิจฐานราก อย่างไรก็ตาม หากแนวคิดดังกล่าวถูกใช้เพียงเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยไม่เชื่อมโยงกับประเด็นสิทธิและอำนาจ ก็มีความเสี่ยงที่จะกลายเป็นกลไกใหม่ของการพัฒนาแบบเดิมที่ผลิตซ้ำความไม่เป็นธรรม

ด้วยเหตุนี้ บทความวิจัยนี้ จึงมุ่งศึกษาการพัฒนาชุมชนสร้างสรรค์กับการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม กรณีชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพเชิงวัฒนธรรม นิเวศ และสถาบันชุมชน พร้อมทั้งสังเคราะห์องค์ความรู้ชุมชนสร้างสรรค์ต้นแบบ ในฐานะรูปแบบการจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนฐานสิทธิ ความเป็นธรรมและความยั่งยืน และสามารถขยายผลเชิงวิชาการและเชิงนโยบายในบริบทสังคมไทยร่วมสมัยได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอยางตลาด จังหวัดอุทัยธานี
2. เพื่อศึกษาพัฒนาศักยภาพชุมชนและพื้นที่รูปธรรมต้นแบบการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานราก โดยกระบวนการมีส่วนร่วม
3. เพื่อศึกษาพัฒนาองค์ความรู้ชุมชนสร้างสรรค์ต้นแบบการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม รวมทั้งจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายและแผนปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การศึกษากกรณีเชิงลึกร่วมกับแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาศักยภาพและพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ในบริบทการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย งานวิจัยมุ่งทั้งการวิเคราะห์เชิงอธิบาย และการสังเคราะห์องค์ความรู้จากการปฏิบัติจริงในระดับพื้นที่

1. พื้นที่ศึกษาและกรณีศึกษา

พื้นที่ศึกษาคือพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมชุมชนกะเหรี่ยงโผล่วบ้านภูเหม็น (พุมัยย์) ตำบลทองหลาง อำเภอยางตลาด จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งได้รับการประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเมื่อปี

พ.ศ.2563 พื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะโดดเด่นด้านระบบพิธีกรรม ความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณกับธรรมชาติ และระบบการจัดการทรัพยากรบนฐานนิเวศวัฒนธรรม เช่น ไร่หมุนเวียน ป่าชุมชน และการจัดการลุ่มน้ำลำห้วย จึงเหมาะสมต่อการศึกษาในฐานะกรณีตัวอย่างของการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมโดยชุมชนชาติพันธุ์

2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposeful sampling) และขยายด้วยเทคนิค snowball sampling เพื่อให้ครอบคลุมผู้มีบทบาทหลากหลายในการจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม ประกอบด้วย ผู้นำจิตวิญญาณและผู้อาวุโส ตัวแทนชุมชน คณะกรรมการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม แกนนำกลุ่มสตรีและเยาวชน กลุ่มอาชีพ ผู้นำท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ รวมทั้งสิ้น 32 คน

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลดำเนินการด้วยวิธีการหลากหลายเพื่อสร้างความลึกและความน่าเชื่อถือของข้อมูล ประกอบด้วย

3.1 การวิเคราะห์เอกสาร นโยบาย กฎหมาย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าไม้ สิทธิชุมชน และพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม โดยใช้การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis)

3.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interviews) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก

3.3 การสนทนากลุ่ม (focus group discussions) แยกตามบทบาทของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

3.4 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) ในพิธีกรรม กิจกรรมการจัดการทรัพยากร และเวทีชุมชน

นอกจากนี้ ยังใช้เครื่องมือเชิงมีส่วนร่วม เช่น การทำแผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรมและการเดินสำรวจพื้นที่ (transect walk) เพื่อสะท้อนความรู้เชิงพื้นที่ของชุมชนและเปรียบเทียบกับกรอบการจัดการของรัฐ

4. การวิเคราะห์ข้อมูลและความน่าเชื่อถือของงานวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) สำหรับข้อมูลภาคสนาม โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย ร่วมกับการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์สำหรับข้อมูลเชิงนโยบาย ความน่าเชื่อถือของงานวิจัยได้รับการเสริมด้วยการตรวจสอบสามเส้า ระหว่างแหล่งข้อมูล วิธีการ และผู้วิจัย รวมถึงการตรวจสอบกับสมาชิกชุมชน เพื่อยืนยันความถูกต้องของการตีความ การวิจัยยึดหลักจริยธรรมอย่างเคร่งครัด โดยได้รับความยินยอมโดยเสรี ล่วงหน้า และได้รับข้อมูลครบถ้วน และให้สิทธิในข้อมูลและองค์ความรู้เป็นของชุมชน

ผลการศึกษา

ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาชุมชนสร้างสรรค์กับการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยง เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน ผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกต และเวทีประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกับชุมชนและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. ศึกษาและวิเคราะห์ศักยภาพการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงโพลั่ว นับถือเจ้าวัด ดำรงชีพตามวิถีวัฒนธรรม ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ผ่านความเชื่อและคำสอนของบรรพบุรุษ หรือผู้นำทางจิตวิญญาณ จากเดิมที่เคยทำไร่หมุนเวียน ปัจจุบันส่วนใหญ่ปลูกข้าวไร่ตามเชิงเขา จึงทำให้ศักยภาพการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงของบ้านภูเหม็น ไม่ได้ตั้งอยู่บนทรัพยากรเชิงวัตถุหรือโครงสร้างทางการของรัฐเป็นหลัก แต่ตั้งอยู่บนโครงสร้างทางสังคม-วัฒนธรรม ซึ่งเป็นระบบความหมายร่วมและสถาบันทางวัฒนธรรม ที่ทำหน้าที่เป็นระบบกำกับดูแลอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลทำให้ชุมชนสามารถกำกับการใช้ทรัพยากรและการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างมีจารีต ในภาพรวมศักยภาพชุมชนปรากฏเด่นในสามมิติที่ซ้อนทับกัน ได้แก่ มิติทางมรดกวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ มิติการจัดการทรัพยากร และมิติการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจฐานราก ดังนี้

1.1 ศักยภาพเชิงวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ: ความเชื่อและพิธีกรรมในฐานะ “ระเบียบสังคม” ของการอยู่กับป่า

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น นับถือเจ้าวัด ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ มีความเชื่อและพิธีกรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ได้แก่ เจตีย์ (กลุ่ม) และศาลาเจ้าวัด ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางพิธีกรรมและจิตวิญญาณของชุมชน โดยมีพิธีไหว้เจตีย์ปีละสามครั้งเพื่อขอขมาต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันสะท้อนโลกทัศน์ที่วางการใช้ทรัพยากรไว้บนฐานขออนุญาต สำนึกบุญคุณ คินสมดุล มากกว่าการครอบครองเชิงวัตถุ นอกจากนี้ ยังมีพิธีกรรมที่ผูกโยงกับวัฏจักรการผลิตและการดำรงชีพ เช่น พิธีข้าวใหม่ พิธีโอโย พิธีเรียกขวัญข้าว การปักสะดึงในไร่และลำห้วย หรือพิธีเกี่ยวกับลำห้วยและฝน ซึ่งทำให้วิถีการผลิตไม่ใช่เพียงกิจกรรมเศรษฐกิจ แต่เป็นกระบวนการจิตวิญญาณและสังคมที่กำกับความรับผิดชอบต่อธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ดังนั้น ศักยภาพดังกล่าวชี้ว่า ชุมชนมีธรรมาภิบาลแบบวัฒนธรรม เป็นระบบควบคุมที่มีประสิทธิภาพแม้ไม่มีเครื่องมือทางกฎหมาย ซึ่งเป็นกลไกบังคับแบบรัฐสมัยใหม่ แต่ตั้งอยู่บนอำนาจเชิงศีลธรรมและความชอบธรรมทางวัฒนธรรม กล่าวคือ พิธีกรรมและกติกาสังคมทำหน้าที่เสมือนรัฐธรรมนูญทางสังคมนิเวศ ที่กำกับพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรผ่านความเชื่อ การยอมรับ และแรงยึดเหนี่ยวทางสังคม มากกว่าการควบคุมด้วยบทลงโทษทางกฎหมาย สิ่งนี้ทำให้พื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม มีเพียงพื้นที่อนุรักษ์ หากเป็นพื้นที่การเมืองที่ชุมชนมีอำนาจนิยามความถูกต้อง และความเหมาะสมในการอยู่กับป่าได้ด้วยตนเอง

1.2 ศักยภาพด้านการจัดการทรัพยากรบนฐานนิเวศวัฒนธรรม: ระบบการจัดการทรัพยากรแบบบูรณาการที่มีชีวิต

ชุมชนมีการจัดโซนการใช้ที่ดินและการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติเชิงนิเวศวัฒนธรรม มีการแบ่งโซนพื้นที่แยกเป็นโซนอนุรักษ์ โซนใช้สอย และโซนวัฒนธรรม-จิตวิญญาณ พร้อมระบบไร่มุมนเวียน ป่าชุมชน การดูแลและฟื้นฟูผืนน้ำลำห้วย ที่ทำงานเชื่อมต่อกันในฐานะโครงสร้างชีวิตของหมู่บ้านผ่านกติกาชุมชน โดยเฉพาะระบบไร่มุมนเวียน ถูกอธิบายและปฏิบัติในฐานะระบบที่มีการพักผ่อน การคืนความอุดมสมบูรณ์ และการพุงความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ใช่การเปิดพื้นที่ไว้ระบบตามภาพเหมารวมของรัฐ จุดแข็งนี้เผยให้เห็นความขัดแย้งของระบอบความรู้ ระหว่างความรู้ชาติพันธุ์ที่ผสานคนกับป่าและพิธีกรรม กับความรู้แบบรัฐราชการแบบรวมศูนย์ที่แยกธรรมชาติออกจากมนุษย์ การที่รัฐยังมีแนวโน้มตีความไร่มุมนเวียนเป็นการบุกรุก ทำให้กติกาจารีตและระบบนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนถูกทำให้ด้อยค่า ทั้งที่เป็นระบบกำกับทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพในชีวิตจริง

1.3 ศักยภาพด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจฐานราก วิธีการผลิตและระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น มีลักษณะกระจายความเสี่ยงตามฤดูกาล ผ่านกิจกรรมหลายฐานการผลิต เช่น พืชอาหาร หัตถกรรม ผลผลิตจากป่า และการผลิตที่สัมพันธ์กับวัฏจักรธรรมชาติ แรงงานชุมชนขยับตัวตามฤดูกาล ผู้หญิงทอผ้า ย้อมสีธรรมชาติ สานเสื่อ ขณะที่ผู้ชายทำหัตถกรรมไม้ไผ่และออกหาน้ำผึ้งเดือนห้า หาปลา เก็บของป่า ฯลฯ ซึ่งเป็นเศรษฐกิจฐานวัฒนธรรมโดยเฉพาะกลุ่มสตรีทอผ้า ย้อมสีธรรมชาติ และทำยาหมึกกล้วยไม้ได้ผลิตสินค้าเท่านั้น แต่ผลิตเรื่องเล่าอัตลักษณ์ ผ่านความทรงจำและจิตวิญญาณ ไม่เน้นกำไรกำไรสูงสุด แต่เน้นความมั่นคงและสมดุล ระบบเศรษฐกิจแบบนี้ท้าทายความเข้าใจแบบกระแสหลักที่วัดคุณภาพชีวิต ด้วยรายได้เพียงมิติเดียว เพราะบ้านภูเหม็นสร้างความมั่นคงผ่านฐานทรัพยากรและฐานวัฒนธรรมควบคู่กัน เศรษฐกิจจึงเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ตัดขาดจากวัฒนธรรม กล่าวคือ ยังคำนึงถึงฤดูกาล ปฏิทินชุมชนที่สอดคล้องและสมดุลทางธรรมชาติ ผ่านกติกาชุมชน ข้อห้าม/คำสอนของบรรพบุรุษ และขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงความเป็นธรรมภายในชุมชน ทำให้คุณค่าทางเศรษฐกิจไม่ถูกสร้างบนการเร่งขูดรีดทรัพยากร แต่ถูกสร้างบนจริยธรรมของการอยู่กับป่าอย่างสมดุลและยั่งยืน ซึ่งเป็นฐานสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนในความหมายเชิงนิเวศวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์

2. การพัฒนาศักยภาพชุมชนและพื้นที่รูปธรรมต้นแบบการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานราก โดยกระบวนการมีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมทำให้ชุมชนแปลงความรู้ฝังลึก ให้กลายเป็นความรู้ที่สื่อสารได้ในภาษานโยบายและการวางแผน โดยการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบเชิงสร้างสรรค์ในอย่างน้อย 3 มิติใหญ่ ได้แก่ ต้นแบบด้านมรดกวัฒนธรรม/พิธีกรรม ต้นแบบด้านทรัพยากรและไร่มุมนเวียน ต้นแบบด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจวัฒนธรรม

2.1 ต้นแบบด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมและพิธีกรรม: ทำให้ “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” กลายเป็นพื้นที่เรียนรู้โดยชุมชน จากการศึกษาพบว่า การจัดระบบปฏิทินพิธีกรรม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ป่าพิธีกรรม การจัดการลุ่มน้ำวังปลา และการอธิบายความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น เจดีย์ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ประกอบพิธีกรรมและจิตวิญญาณของชาวกะเหรี่ยง โดยมีเจ้าวัดและแม่ย่า เป็นผู้นำ

ทางจิตวิญญาณ และมีศูนย์วัฒนธรรมกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น โดยมีคณะกรรมการศูนย์ฯ คอยควบคุมและกำกับทิศทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ตามวิถีวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวกะเหรี่ยง ทำให้พื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมชุมชนกะเหรี่ยงแห่งนี้ มีโครงสร้างการจัดการพื้นที่รูปธรรมการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมที่ชัดเจน ไม่ใช่เพียงการประกาศเชิงสัญลักษณ์ การทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มองเห็นได้ ผ่านภาษาเชิงสาธารณะและช่องทางสื่อต่าง ๆ เป็นการสร้างอำนาจต่อรองของชุมชนกับรัฐ เพราะเมื่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ถูกทำให้เป็นข้อมูลและเหตุผลได้ ชุมชนสามารถปกป้องพื้นที่ความหมายจากการลดทอนเป็นพื้นที่ว่างของกฎหมายป่าไม้ได้มากขึ้น

2.2 ต้นแบบด้านการจัดการทรัพยากร: การจัดโซนพื้นที่ไร่หมุนเวียน ระบบปักพื้นที่สร้างความสมดุลทางนิเวศและความยั่งยืน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็นได้ให้คำนิยามร่วมกันว่า “ดิน น้ำ ป่า คือ ชีวิตและจิตวิญญาณ” ดินคือชีวิต น้ำคือสายเลือด ป่าคือพลัง ดังคำกล่าวของบรรพบุรุษที่ว่า “ป่าอยู่ที่ไหน กะเหรี่ยงอยู่ที่นั่น และกะเหรี่ยงอยู่ที่ไหน ป่าอยู่ที่นั่น” ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น มีการแบ่งโซนพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งพื้นที่ใช้สอย พื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์/พื้นที่พิธีกรรม ป่าชุมชน และพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน ผ่านจารีตและคำสอนของบรรพบุรุษ จนกลายเป็นกติกาทางสังคม เครื่องมือสำคัญคือ การทำแผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม ด้วยการจำแนกโซนพื้นที่ การจัดการและกติกากาการใช้ทรัพยากร ซึ่งช่วยอธิบายระบบไร่หมุนเวียนในฐานะระบบปักพื้นที่สร้างความสมดุลทางนิเวศและความยั่งยืน ส่วนลุ่มน้ำลำห้วยชุมชนบ้านภูเหม็นยังร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำลำห้วย รักษาระบบนิเวศลุ่มน้ำได้เป็นอย่างดี มีวังปลา รวมทั้งพื้นที่ป่าชุมชน อันเป็นภารกิจร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งชุมชน โดยมีคณะกรรมการด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคอยกำกับและดูแล นอกจากนั้น ยังยกระดับพื้นที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นพื้นที่เรียนรู้เชิงนิเวศเศรษฐกิจ ที่รองรับการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร เพิ่มมูลค่าและคุณค่าผลผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์พืชผักพื้นบ้าน น้ำผึ้งป่า สมุนไพร เป็นต้น ในมิติการจัดการทรัพยากรของชุมชน แผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรมจึงไม่ใช่แค่เครื่องมือเทคนิค แต่เป็นพื้นที่ของความรู้ เพราะมันทำให้ความรู้ชาติพันธุ์มีสถานะเทียบเคียงกับความรู้แบบรัฐในเวทีเจรจา กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชุมชนกำลังสร้างภาษากลางซึ่งเป็นความรู้ชาติพันธุ์ เพื่อท้าทายการผูกขาดความจริงของรัฐเกี่ยวกับป่า การจัดการทรัพยากรและการใช้ที่ดิน นี่คือการบูรณาการต่อรองเชิงอำนาจในเชิงนิเวศวิทยาการเมือง

2.3 ต้นแบบด้านคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน: เศรษฐกิจฐานรากที่ไม่ตัดขาดจากบริบทเชิงพื้นที่ จากการศึกษาชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงไผ่ล้อมบ้านภูเหม็น ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตั้งอยู่บนฐานเศรษฐกิจหลายมิติ เช่น อาหารจากไร่หมุนเวียน การหัตถกรรมสิ่งทอ การย้อมผ้าทอสีธรรมชาติ ย่างกะเหรี่ยง น้ำผึ้งเดือนห้า รวมทั้งหมี่สี่ซึ่งเป็นอาหารวัฒนธรรม และสมุนไพร/องค์ความรู้การรักษาโรค โดยมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจเชิงวัฒนธรรมที่ใช้เรื่องราวทางวัฒนธรรม เป็นทุนในการสร้างคุณค่า ไม่ใช่การผลิตเชิงพาณิชย์แบบตัดขาดจากบริบท และยึดหลักเศรษฐกิจที่ไม่ตัดขาดจากจารีตอย่างชัดเจน

ผลการศึกษาที่น่าสนใจว่า ความสร้างสรรค์ของชุมชนไม่ได้หมายถึงการทำให้ทุกอย่างเป็นสินค้า แต่หมายถึงการออกแบบระบบเศรษฐกิจที่รักษาค่าดีศรี และความยั่งยืนของฐานทรัพยากรในเวลาเดียวกัน ความสร้างสรรค์จึงเป็นกลยุทธ์การอยู่รอดและการอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ท่ามกลางการบุกรุกของความทันสมัย ภายใต้แรงกดดันจากเศรษฐกิจภายนอกและข้อจำกัดของกฎหมายรัฐ

3. การพัฒนาองค์ความรู้ชุมชนสร้างสรรค์ต้นแบบสำหรับการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น มิได้เพียงมีความรู้ท้องถิ่นในความหมายทั่วไป แต่สามารถสังเคราะห์และยกระดับความรู้ดังกล่าว ให้กลายเป็นระบบการจัดการพื้นที่วัฒนธรรมที่มีโครงสร้าง มีเหตุผล และสามารถปฏิบัติได้จริงในระดับพื้นที่ องค์ความรู้จึงมีลักษณะเป็นองค์ความรู้เชิงระบบที่เชื่อมโยงมิติทางสังคม วัฒนธรรม และนิเวศเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น ลักษณะสำคัญขององค์ความรู้คือการไม่แยก “คน-ป่า-เศรษฐกิจ” ออกจากกัน แต่กลับทำให้ทั้งสามส่วนทำงานสัมพันธ์กันในฐานระบบเดียวกันอย่างแนบแน่น กล่าวคือ วัฒนธรรมเป็นกรอบกำกับ นิเวศเป็นฐานทรัพยากร และเศรษฐกิจเป็นกลไกหล่อเลี้ยงชีวิต เมื่อทั้งสามมิตินี้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ จึงก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการที่มีความสมดุลและยั่งยืน ดังนี้

3.1 มิติการจัดการวัฒนธรรม (Cultural Governance) ในมิตินี้ วัฒนธรรมไม่ได้เป็นเพียง “วิถีชีวิต” หรือ “ประเพณี” ที่ดำรงอยู่เชิงสัญลักษณ์ แต่ทำหน้าที่เป็นกลไกกำกับการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรม ชุมชนใช้จารีต ความเชื่อ และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ป่าศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ประกอบพิธีกรรม หรือข้อห้ามทางวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือในการกำหนดว่า “อะไรทำได้หรือทำไม่ได้” ในการใช้ทรัพยากร กล่าวอีกนัยหนึ่ง วัฒนธรรมได้ถูกแปรเปลี่ยนเป็นกติกาสังคมที่มีผลบังคับใช้จริงในชีวิตประจำวัน สมาชิกในชุมชนยอมรับและปฏิบัติตามกติกาเหล่านี้ไม่ใช่เพราะการบังคับจากรัฐ แต่เพราะความเชื่อ ความศรัทธา และการยึดโยงกับอัตลักษณ์ของตนเอง การจัดการวัฒนธรรมสะท้อนให้เห็นว่า วัฒนธรรมทำหน้าที่เสมือนกฎหมายทางสังคมที่มีประสิทธิภาพสูง เนื่องจากมีฐานอยู่บนความชอบธรรมทางจารีต และความยินยอมร่วมของชุมชน จึงเป็นรูปแบบการกำกับดูแล (governance) ที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาอำนาจรัฐโดยตรง

3.2 มิติการจัดการทรัพยากร (Ecological Management) การจัดการทรัพยากรของบ้านภูเหม็น ตั้งอยู่บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมผ่านประสบการณ์ยาวนาน โดยเฉพาะการจัดการที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำ ซึ่งถูกออกแบบให้สอดคล้องกับระบบนิเวศในพื้นที่ ชุมชนไม่ได้มองทรัพยากรในฐานะทรัพยากรเพื่อการแสวงหากำไร แต่เป็นฐานชีวิตที่ต้องใช้ร่วมกันอย่างสมดุล จึงมีการกำหนดกติกาชุมชน เช่น ขอบเขตการใช้พื้นที่ การหมุนเวียนทรัพยากร หรือข้อห้ามในการทำลายทรัพยากร ซึ่งกติกาเหล่านี้มีลักษณะยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ตามบริบท ในเชิงวิเคราะห์ระบบดังกล่าวสะท้อนลักษณะของ community-based resource governance ที่ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการ และยังมีลักษณะ “polycentric” กล่าวคือ มีหลายศูนย์กลางของอำนาจ

เช่น ผู้นำชุมชน กลุ่มเครือญาติ หรือกลุ่มผู้ใช้ทรัพยากร ที่ร่วมกันกำกับดูแล ไม่ได้รวมศูนย์อยู่ที่หน่วยงานเดียว ส่งผลให้ระบบมีความยืดหยุ่นและสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้สูง

3.3 มิติคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ (Quality of Life & Economy) ในมิตินี้ เศรษฐกิจของชุมชนไม่ได้ดำเนินไปตามตรรกะของตลาดแบบทุนนิยมที่เน้นกำไรสูงสุด แต่ตั้งอยู่บนฐานของความมั่นคงในการดำรงชีวิต (livelihood security) โดยเชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมของชุมชน กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การเกษตร ทำไร่หมุนเวียน ไร่ข้าว การใช้ทรัพยากรป่า หรือการผลิตเพื่อยังชีพ ล้วนอยู่ภายใต้กรอบวัฒนธรรมและกติกาชุมชน ทำให้เศรษฐกิจไม่แยกขาดจากนิเวศ แต่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศนั้นเอง ในมิตินี้จึงสามารถอธิบายได้ว่าเป็นเศรษฐกิจนิเวศวัฒนธรรม ซึ่งให้ความสำคัญกับความสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรและการรักษาความยั่งยืน มากกว่าการสะสมทุนแบบไร้ขีดจำกัด ผลลัพธ์คือชุมชนมีความมั่นคงทั้งในมิติรายได้ อาหาร และความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้เกิดความยืดหยุ่นต่อวิกฤตภายนอก

อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยนี้ จัดเรียงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างข้อค้นพบเชิงประจักษ์จากชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น กับกรอบแนวคิดทางวิชาการ ได้แก่ สิทธิชุมชน นิเวศวิทยาการเมือง การจัดการทรัพยากรร่วม พื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชนสร้างสรรค์ ทั้งนี้ การอภิปรายมิได้มุ่งสรุปผลซ้ำ แต่ต้องการอธิบายว่าเหตุใดผลการวิจัยจึงปรากฏเช่นนั้น และผลดังกล่าวมีนัยสำคัญต่อการพัฒนาความรู้ทางวิชาการและเชิงนโยบายอย่างไร

1. จากการศึกษาและวิเคราะห์ศักยภาพการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น พบว่า ศักยภาพการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น มิได้ตั้งอยู่บนกลไกทางการของรัฐเป็นหลัก หากตั้งอยู่บนโครงสร้างทางสังคม-วัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่ ระบบความเชื่อ พิธีกรรม ผู้นำจิตวิญญาณ กติกาจารีต ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และความรู้ท้องถิ่นในการจัดการดิน น้ำ ป่า โดยเฉพาะบทบาทของเจ้าวัด เจตีย์ ศาลาเจ้าวัด พิธีไหว้เจตีย์ พิธีข้าวใหม่ พิธีบิ๋ย การเรียกขวัญข้าว และการปักสะดึงในไร่และลำห้วย ซึ่งทำให้การผลิต การใช้ทรัพยากร และการดำรงชีวิตถูกกำกับด้วยความรับผิดชอบต่อธรรมชาติ มิใช่การครอบครองทรัพยากรเชิงวัตถุเพียงอย่างเดียว ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Ostrom (1990) ว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากมีกติกาภายใน กลไกควบคุมทางสังคม และความชอบธรรมร่วมกัน แต่กรณีบ้านภูเหม็นให้ข้อค้นพบที่ลึกไปกว่านั้น คือ กติกาชุมชนไม่ได้อยู่ในรูปของระเบียบเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น หากฝังอยู่ในพิธีกรรม ความเชื่อ และจารีตที่ชุมชนยอมรับร่วมกัน กล่าวได้ว่า พิธีกรรมและจารีตทำหน้าที่เป็นสถาบันกำกับทรัพยากรที่มีผลในทางปฏิบัติจริง และเมื่อพิจารณาผ่านกรอบนิเวศวิทยาการเมือง ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรไม่ใช่เรื่องเทคนิค หากเป็นเรื่องของอำนาจในการนิยามความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ งานของ Bryant and Bailey (1997) ต่างชี้ว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ควรถูกอธิบายจากพฤติกรรมของชุมชนเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องพิจารณาโครงสร้าง

อำนาจ ความรู้ และนโยบายที่กำกับการเข้าถึงทรัพยากรด้วย กรณีบ้านภูเหม็นจึงสะท้อนว่า ชุมชนไม่ได้เป็นผู้ถูกกดขี่ตามวาทกรรมรัฐ แต่เป็นผู้มีระบบความรู้และระบบกำกับดูแลทรัพยากรของตนเอง

ศักยภาพด้านการจัดการทรัพยากรของบ้านภูเหม็น ยังปรากฏผ่านการแบ่งโซนพื้นที่ ได้แก่ พื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่ใช้สอย พื้นที่วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ป่าชุมชน พื้นที่ไร่หมุนเวียน และลุ่มน้ำลำห้วย ซึ่งเชื่อมโยงกันในฐานโครงสร้างชีวิตของหมู่บ้าน ไม่ใช่พื้นที่แยกส่วนตามตรรกะราชการ ข้อนี้นี้สัมพันธ์กับแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมของ Berkes (2012) ที่เสนอว่า ความรู้ท้องถิ่นและระบบนิเวศมิได้แยกขาดจากวัฒนธรรม แต่ดำรงอยู่ร่วมกันในฐานระบบความรู้เชิงปฏิบัติ โดยเฉพาะระบบไร่หมุนเวียน ผลการวิจัยชี้ว่าเป็นระบบที่มีตรรกะของการพักฟื้นดิน การคืนความอุดมสมบูรณ์ และการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ มิใช่การทำลายป่าแบบไร้ระบบ ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ Cairns (2015) ที่ชี้ว่าไร่หมุนเวียนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายพื้นที่ เป็นระบบเกษตรนิเวศที่มีความซับซ้อน และมีอาจถูกตีความแบบเหมารวมว่าเป็นสาเหตุของการทำลายป่าได้ในมิติเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต พบว่า บ้านภูเหม็นมีระบบเศรษฐกิจที่กระจายความเสี่ยงตามฤดูกาล เช่น ข้าวไร่ พืชอาหาร ัตถกรรมสิ่งทอ ย้อมสีธรรมชาติ ยามกะเหรี่ยง น้ำผึ้งเดือนห้า สมุนไพร การหาของป่า และอาหารวัฒนธรรม ระบบดังกล่าวไม่มุ่งกำไรสูงสุด แต่เน้นความมั่นคงอาหาร ความสัมพันธ์ และความสมดุลกับธรรมชาติ ข้อนี้นี้สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจที่ฝังตัวอยู่ในสังคมของ Polanyi (1944) และแนวคิด livelihood approach ของ Scoones (1998) ที่มองเศรษฐกิจชุมชนว่า ไม่ควรวัดจากรายได้เพียงมิติเดียว แต่ต้องพิจารณาความมั่นคงของชีวิตฐานทรัพยากร ความสัมพันธ์ทางสังคม และความสามารถในการพึ่งตนเองร่วมด้วย

2. จากพัฒนาศักยภาพชุมชนและพื้นที่รูปธรรมต้นแบบการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมมิได้เป็นเพียงเครื่องมือในการเก็บข้อมูลหรือจัดกิจกรรม แต่เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ชุมชนแปลงความรู้ฝังลึก ให้กลายเป็นความรู้ที่สื่อสารได้ในภาษาสาธารณะ ภาษานโยบาย และภาษาการวางแผน โดยเฉพาะการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบ 3 มิติ ได้แก่ ต้นแบบด้านมรดกวัฒนธรรมและพิธีกรรม ต้นแบบด้านทรัพยากรและไร่หมุนเวียน และต้นแบบด้านคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจวัฒนธรรม ในเชิงทฤษฎี ผลดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิด Participatory Action Research หรือ PAR ที่มองชุมชนไม่ใช่เพียงผู้ให้ข้อมูล แต่เป็นผู้ร่วมผลิตความรู้ และเป็นผู้มีบทบาทในการกำหนดปัญหา วิเคราะห์สถานการณ์ และออกแบบทางออกของตนเอง แนวคิดนี้สอดคล้องกับ Freire (1970) ที่เสนอว่า การมีส่วนร่วมที่แท้จริงต้องนำไปสู่การตระหนักรู้ การเพิ่มอำนาจ และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ไม่ใช่เพียงการเชิญชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการที่ถูกออกแบบไว้แล้วจากภายนอก

ต้นแบบด้านมรดกวัฒนธรรมและพิธีกรรม เช่น การจัดระบบปฏิทินพิธีกรรม พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ป่าพิธีกรรม ลุ่มน้ำวังปลา เจดีย์ และศูนย์วัฒนธรรมกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น มีความสำคัญเพราะทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เคยถูกเข้าใจในฐานะความเชื่อภายในชุมชน สามารถถูกอธิบายเป็นพื้นที่เรียนรู้ พื้นที่คุ้มครอง และพื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรมได้ การทำให้พื้นที่ดังกล่าวมองเห็นได้ในเชิงสาธารณะ ช่วยเพิ่มอำนาจต่อรองของชุมชนต่อรัฐ เพราะทำให้พื้นที่ทางจิตวิญญาณไม่ถูกลดทอนให้

เป็นเพียงพื้นที่ว่างหรือพื้นที่ป่าตามกฎหมายรัฐ ผลดังกล่าวสัมพันธ์กับแนวคิด politics of recognition ของ Fraser (2000) ที่ชี้ว่า การยอมรับวัฒนธรรมไม่ควรหยุดอยู่เพียงการยอมรับเชิงสัญลักษณ์ แต่ต้องยอมรับอำนาจของชุมชนในการกำหนดความหมายและกติกาของพื้นที่ด้วย กรณีบ้านภูเหม็นจึงแสดงให้เห็นว่า การจัดการวัฒนธรรมมิใช่เพียงการอนุรักษ์ประเพณี แต่เป็นการสร้างอำนาจเชิงปฏิบัติให้กับชุมชน

ต้นแบบด้านการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะการทำแผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม การจัดโซนพื้นที่ การกำหนดกติกาการใช้ทรัพยากร การอนุรักษ์ลุ่มน้ำ วังปลา ป่าชุมชน และพื้นที่ไร้หมุนเวียน สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนสามารถเปลี่ยนความรู้ท้องถิ่นให้กลายเป็นภาษากลาง สำหรับการสื่อสารกับรัฐและภาคีภายนอกได้ ผลดังกล่าวสัมพันธ์กับแนวคิด co-production of knowledge ที่ชี้ว่า ความรู้ทางนโยบายที่ดีควรเกิดจากการสังเคราะห์ระหว่างความรู้วิชาการ ความรู้รัฐ และความรู้ของชุมชน มิใช่การให้ความรู้เชิงเทคนิคของรัฐครอบงำเพียงฝ่ายเดียว ในกรอบนิเวศวิทยาการเมือง แผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรมจึงมิใช่เพียงเครื่องมือทางเทคนิค แต่เป็นเครื่องมือทางการเมืองของชุมชน เพราะช่วยทำให้ความรู้ชาติพันธุ์มีสถานะที่สามารถต่อรองกับความรู้แบบรัฐได้ ข้อนี้สอดคล้องกับงานของ Scott (1998) ที่ชี้ให้เห็นว่า รัฐมักทำให้พื้นที่ซับซ้อนของชุมชนกลายเป็นพื้นที่ที่อ่านง่าย และควบคุมได้ผ่านแผนที่และระบบราชการ แต่กรณีบ้านภูเหม็นแสดงให้เห็นกระบวนการกลับด้านคือ ชุมชนใช้แผนที่และข้อมูลเพื่อทำให้รัฐมองเห็นความซับซ้อนของภูมินิเวศวัฒนธรรม

ส่วนต้นแบบด้านคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน ผลการวิจัยชี้ว่า ความสร้างสรรค์ของบ้านภูเหม็นไม่ได้หมายถึงการแปรรูปวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าเท่านั้น หากหมายถึงการออกแบบระบบเศรษฐกิจที่ยังคงรักษาศักดิ์ศรี ฐานทรัพยากร และความยั่งยืนของชุมชน กิจกรรมอย่างผ้าทอ ย้อมสีธรรมชาติ ยามกะเหรี่ยง น้ำผึ้งเดือนห้า หมี่ลี สมุนไพร และอาหารจากไร่หมุนเวียน ไม่ได้เป็นเพียงผลิตภัณฑ์ แต่เป็น เรื่องเล่าอัตลักษณ์ และเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ตัดขาดจากบริบทเชิงพื้นที่

ข้อค้นพบนี้ช่วยวิพากษ์แนวคิด “ชุมชนสร้างสรรค์” ที่มักถูกใช้ในเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์แบบตลาดนิยม หากมองเพียงการเพิ่มมูลค่า การสร้างสินค้า หรือการท่องเที่ยว อาจทำให้วัฒนธรรมถูกดึงออกจากฐานนิเวศและความสัมพันธ์ทางสังคม แต่กรณีบ้านภูเหม็นเสนอความหมายอีกแบบหนึ่งของความสร้างสรรค์ คือ ความสามารถของชุมชนในการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคน ป่า วัฒนธรรม และเศรษฐกิจให้ดำรงอยู่ร่วมกันได้ ดังนั้น กระบวนการมีส่วนร่วมทำให้พื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมไม่หยุดอยู่ที่การประกาศเชิงสัญลักษณ์ แต่กลายเป็นพื้นที่ปฏิบัติการจริง ชุมชนสามารถเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรม ทรัพยากร และความรู้ท้องถิ่นให้เป็นรูปธรรมในการจัดการพื้นที่และยกระดับเศรษฐกิจฐานรากได้ โดยไม่ละทิ้งหลักสิทธิชุมชนและความยั่งยืนเชิงนิเวศ

3. จากการพัฒนาองค์ความรู้ชุมชนสร้างสรรค์ต้นแบบ การบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรม รวมทั้งจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายและแผนปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม พบว่า องค์ความรู้ ชุมชนสร้างสรรค์ต้นแบบของบ้านภูเหม็น มีลักษณะเป็นองค์ความรู้เชิงระบบที่เชื่อมโยงวัฒนธรรม นิเวศ และเศรษฐกิจชุมชน เข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม กล่าวคือ วัฒนธรรมเป็นกรอบกำกับ นิเวศเป็นฐานทรัพยากรและเศรษฐกิจ เป็นกลไกหล่อเลี้ยงชีวิต ผลการสังเคราะห์ดังกล่าว

สอดคล้องกับสาระสำคัญของรายงานวิจัย ที่ชี้ว่าพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมมิใช่เพียงกลไกการอนุรักษ์ แต่เป็นฐานในการเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และคุณภาพชีวิตของชุมชนชาติพันธุ์อย่างสมดุลและยั่งยืน ในเชิงทฤษฎี องค์ความรู้ที่สามารถอธิบายได้ในฐานะ “Eco-cultural Governance” หรือระบบการกำกับดูแลเชิงนิเวศวัฒนธรรม ซึ่งผสานแนวคิดหลายชุดเข้าด้วยกัน ได้แก่ การจัดการทรัพยากรร่วมของ Ostrom (1990) นิเวศวิทยาการเมืองของ Robbins (2012) แนวคิดพหุความรู้ของ Escobar (1995) และแนวคิดสิทธิชุมชน/สิทธิทางวัฒนธรรมของ Kymlicka (1995)

มิติแรก คือ Cultural Governance หรือ การจัดการวัฒนธรรม ผลการวิจัยชี้ว่า วัฒนธรรมทำหน้าที่เป็นระบบกำกับการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่เพียงประเพณีหรืออัตลักษณ์ การที่ชุมชนใช้จารีต ความเชื่อ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และข้อห้ามทางวัฒนธรรมมากำหนดว่าอะไรทำได้หรือทำไม่ได้ แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมมีสถานะเป็นกฎหมายทางสังคมที่มีความชอบธรรมในสายตาชุมชน ข้อนี้สอดคล้องกับแนวคิดพหุนิติศาสตร์ที่เสนอว่ากฎหมายรัฐมิใช่ระบบกติกาเพียงชุดเดียวในสังคม แต่ยังมีกฎหมายจารีต กติกาชุมชน และระบบความชอบธรรมแบบอื่นที่ดำรงอยู่คู่ขนานกัน

มิติที่สอง คือ Ecological Management หรือการจัดการทรัพยากร ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนไม่ได้มองที่ดิน ป่า และน้ำเป็นเพียงทรัพย์สินทางเศรษฐกิจ แต่เป็นฐานชีวิตและจิตวิญญาณ จึงเกิดกติกาการใช้พื้นที่ การหมุนเวียนทรัพยากร และข้อห้ามในการทำลายทรัพยากรที่มีลักษณะยืดหยุ่นและปรับตัวตามบริบท ข้อนี้สัมพันธ์กับแนวคิด polycentric governance ของ Ostrom ที่อธิบายว่าการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืนมักไม่ได้เกิดจากศูนย์อำนาจเดียว แต่เกิดจากหลายศูนย์อำนาจที่ประสานกัน เช่น ผู้นำจิตวิญญาณ คณะกรรมการชุมชน กลุ่มผู้ใช้ทรัพยากร กลุ่มสตรีเยาวชน และภาคีภายนอก

มิติที่สาม คือ Quality of Life and Economy หรือคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ ผลการวิจัยชี้ว่าเศรษฐกิจของบ้านภูเหม็นเป็นเศรษฐกิจนิเวศวัฒนธรรมที่เน้นความมั่นคงในการดำรงชีวิตมากกว่ากำไรสูงสุด เศรษฐกิจดังกล่าวเชื่อมโยงกับอาหาร ทรัพยากร วัฒนธรรม ฤดูกาล และความสัมพันธ์ทางสังคม ข้อนี้สอดคล้องกับแนวคิด embedded economy ของ Polanyi (1944) ที่มองว่าเศรษฐกิจไม่ได้แยกขาดจากสังคมและวัฒนธรรม และสอดคล้องกับแนวคิด sustainable livelihood ของ Scoones (1998) ที่ให้ความสำคัญกับความมั่นคงในการดำรงชีวิตมากกว่าการวัดรายได้เชิงปริมาณเพียงอย่างเดียว

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า การบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมของชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น มิได้เป็นเพียงการอนุรักษ์ทรัพยากรหรือรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หากแต่เป็นระบบการกำกับดูแลเชิงนิเวศวัฒนธรรม ที่มีโครงสร้างและกลไกของตนเองอย่างชัดเจน โดยวัฒนธรรม จารีต ความเชื่อ และพิธีกรรม ทำหน้าที่เป็นกติกาทางสังคมที่กำกับการใช้ทรัพยากร

ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นฐานของการดำรงชีวิตและเศรษฐกิจชุมชน ทำหน้าที่หล่อเลี้ยงระบบทั้งหมดให้ดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล องค์ความรู้ดังกล่าว ช่วยขยายความเข้าใจเดิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน จากการเน้นเพียงกลไกเชิงสถาบันหรือกติกา ไปสู่การเห็นวัฒนธรรม เป็นกลไกสำคัญของการปกครองและการกำกับดูแลที่มีชีวิต นอกจากนี้ งานวิจัยยังเสนอให้มองพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมใหม่ในฐานะพื้นที่ทางการเมือง ที่ชุมชนใช้ในการต่อรองอำนาจ สร้างความชอบธรรม และกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง มิใช่เพียงพื้นที่อนุรักษ์ตามกรอบนโยบายของรัฐเท่านั้น การพัฒนาพื้นที่ต้นแบบผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการจัดทำแผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม การกำหนดโซนพื้นที่ และการทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถสื่อสารในภาษาสาธารณะได้ แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการแปลง ความรู้ท้องถิ่นให้กลายเป็นความรู้เชิงนโยบาย ซึ่งสามารถเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจและการวางแผนในระดับที่กว้างขึ้นได้

ท้ายที่สุด งานวิจัยได้ขยายความหมายของชุมชนสร้างสรรค์ จากแนวคิดที่มักถูกจำกัดอยู่ในมิติของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ไปสู่การนิยามใหม่ในฐานะระบบการจัดการที่บูรณาการวัฒนธรรมระบบนิเวศ และเศรษฐกิจเข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม ความสร้างสรรค์ของชุมชนจึงไม่ใช่เพียงการผลิตสินค้าเชิงวัฒนธรรมหรือเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่คือความสามารถในการออกแบบระบบการดำรงชีวิตที่รักษาความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติ และสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนในระยะยาว องค์ความรู้นี้จึงมีนัยสำคัญต่อการพัฒนาทฤษฎีและนโยบาย โดยชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องตั้งอยู่บนฐานของสิทธิชุมชนและการยอมรับความหลากหลายของระบบความรู้ในสังคม

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์พบว่า (1) ชุมชนชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านภูเหม็นมีศักยภาพในการบริหารจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมบนฐานนิเวศวัฒนธรรม โดยอาศัยจารีต ความเชื่อ และกติกาชุมชนเป็นกลไกกำกับการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุล (2) การพัฒนาศักยภาพชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมก่อให้เกิดต้นแบบการจัดการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ใน 3 มิติ ได้แก่ การจัดการมรดกวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจฐานราก ซึ่งบูรณาการมิติทางวัฒนธรรม นิเวศ และเศรษฐกิจเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ และ (3) การสังเคราะห์องค์ความรู้นำไปสู่รูปแบบการจัดการเชิงนิเวศวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงคน-ป่า-เศรษฐกิจอย่างสมดุล พร้อมข้อเสนอเชิงนโยบายและแผนปฏิบัติการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทพื้นที่อื่นได้อย่างเหมาะสม จากข้อค้นพบดังกล่าว จึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติการว่า ภาครัฐควรพัฒนากรอบกฎหมายและนโยบายที่รองรับสถานะพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมอย่างชัดเจน ควบคู่กับการส่งเสริมการกระจายอำนาจสู่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนการจัดตั้งกองทุนและกลไกทางการเงินเพื่อ

เสริมสร้างเศรษฐกิจฐานราก และบูรณาการแนวคิดการจัดการเชิงนิเวศวัฒนธรรมเข้าสู่แผนพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ควรส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในระยะยาว

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 การรับรองสถานะพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมในเชิงกฎหมาย ควรมีการพัฒนากฎหมายหรือระเบียบรองรับพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมให้มีสถานะทางกฎหมายที่ชัดเจน เพื่อให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรได้อย่างมีความชอบธรรมและมั่นคง

1.2 การพัฒนาระบบการจัดการร่วมภาครัฐ ควรปรับบทบาทจาก “ผู้ควบคุม” ไปสู่ “ผู้สนับสนุน” โดยเปิดพื้นที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้านทรัพยากรอย่างแท้จริง

1.3 การบูรณาการพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเข้าสู่แผนพัฒนา ควรเชื่อมโยงพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมเข้ากับแผนพัฒนาท้องถิ่น แผนจังหวัด นโยบายสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดการสนับสนุนอย่างเป็นระบบ

1.4 การสนับสนุนเศรษฐกิจนิเวศวัฒนธรรม ควรส่งเสริมเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรและวัฒนธรรม โดยไม่ทำลายระบบนิเวศ เช่น การผลิตสินค้าเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การสร้างมูลค่าเพิ่มจากภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

2.1 การพัฒนาศักยภาพชุมชน ควรสนับสนุนการเรียนรู้ภายในชุมชน เช่น การถ่ายทอดองค์ความรู้ระหว่างรุ่น การพัฒนาเยาวชน การเสริมสร้างผู้นำชุมชน

2.2 การพัฒนาเครื่องมือจัดการพื้นที่ ควรส่งเสริมเครื่องมือ เช่น แผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบข้อมูลชุมชน การจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากร

2.3 การสร้างเครือข่าย ควรเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่าง ชุมชนชาติพันธุ์ ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม เพื่อแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และขยายผล

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

3.1 ควรศึกษาการเปรียบเทียบพื้นที่คุ้มครองวัฒนธรรมในบริบทอื่น

3.2 ควรพัฒนาโมเดลเชิงปริมาณเพื่อวัดผลลัพธ์ด้านคุณภาพชีวิต

3.3 ควรศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนในกระบวนการ co-governance

เอกสารอ้างอิง

- คณะรัฐมนตรี. (2553). *มติคณะรัฐมนตรี วันที่ 3 สิงหาคม 2553 เรื่อง แผนนโยบายในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง*. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- วรวิทย์ นพแก้ว และคณะ. (2563). *รายงานการจัดทำพื้นที่คุ้มครองทางวัฒนธรรมชุมชนกะเหรี่ยงบ้านภูเหม็น ตำบลทองหลาง อำเภอห้วยคต จังหวัดอุทัยธานี*. ม.ป.ท. (เอกสารอัดสำเนา).

- สมเกียรติ ตั้งนโม. (2558). สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทย. *วารสารสังคมศาสตร์*, 27(2), 1–28.
- สฤณี อาชวานันทกุล. (2560). *เศรษฐกิจชุมชนกับความยั่งยืนทางนิเวศ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อผู้บริโภค.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *ป่า ชุมชน และวัฒนธรรม: บทเรียนจากสังคมชาติพันธุ์*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2556). *ความรู้ว่าด้วยป่า: อำนาจ ความจริง และการเมืองของการอนุรักษ์*. เชียงใหม่: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- Benda-Beckmann, F. von, Benda-Beckmann, K. von. & Griffiths, A. (Eds.). (2009). *Rules of law and laws of ruling: On the governance of law*. Ashgate.
- Berkes, F. (2012). *Sacred ecology*. 3rd ed. Routledge.
- Blaikie, P. & Brookfield, H. (1987). *Land degradation and society*. Methuen.
- Bryant, R. L. & Bailey, S. (1997). *Third World political ecology*. Routledge.
- Bryant, R. L. (1998). Power, knowledge and political ecology in the Third World: A review. *Progress in Physical Geography*, 22(1), 79–94.
- Cairns, M. F. (Ed.). (2015). *Shifting cultivation and environmental change: Indigenous people, agriculture and forest conservation*. Routledge.
- Escobar, A. (1995). *Encountering development: The making and unmaking of the Third World*. Princeton University Press.
- Escobar, A. (1998). Whose knowledge, whose nature? Biodiversity, conservation, and the political ecology of social movements. *Journal of Political Ecology*, 5(1), 53–82.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon. & P. Miller (Eds.). *The Foucault effect: Studies in governmentality*. (pp. 87–104). University of Chicago Press.
- Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3, 107–120.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.
- Goldman, M. (2001). Constructing an environmental state: Eco-governmentality and other transnational practices of a “green” World Bank. *Social Problems*, 48(4), 499–523.
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: Essays on livelihood, dwelling and skill*. Routledge.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford University Press.

- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Peluso, N. L. & Watts, M. (Eds.). (2001). *Violent environments*. Cornell University Press.
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Farrar & Rinehart.
- Rappaport, R. A. (1999). *Ritual and religion in the making of humanity*. Cambridge University Press.
- Scoones, I. (1998). *Sustainable rural livelihoods: A framework for analysis*. IDS Working Paper 72. Institute of Development Studies.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.
- Vanderveest, P. & Peluso, N. L. (1995). Territorialization and state power in Thailand. *Theory and Society*, 24(3), 385–426.
- Vanderveest, P. (2003). Racialization and citizenship in Thai forest politics. *Society & Natural Resources*, 16(1), 19–37.